

Kuşaklar Arası Travma Geçişi ve Psikotravmatoloji

Fikret Gülaçtı¹

Uğur Saruhan²

Yeşim Saruhan³

Özet

Bu çalışma, travmanın yalnızca bireysel bir ruhsal deneyim olmadığını; ebeveynlik stilleri, aile dinamikleri ve toplumsal koşullar aracılığıyla kuşaklar boyunca aktarılabilen karmaşık bir süreç olduğunu ele almaktadır. Öncelikle kuşak kavramı; sessiz kuşak, bebek patlaması kuşağı, X, Y, Z ve Alfa kuşakları üzerinden tanımlanmış, sosyoekonomik dönüşümler, teknolojik ilerlemeler ve kültürel değişimlerin çocuk yetiştirme biçimlerine etkisi vurgulanmıştır.

Travma, bireyin ruhsal ve bedensel bütünlüğünü tehdit eden ölüm, afet, savaş, şiddet, ihmal ve istismar gibi olaylar sonucu ortaya çıkan sarsıcı yaşantılar olarak tanımlanır. Gelişimsel travma kavramı, özellikle erken çocuklukta yinelenen ya da uzun süren olumsuz yaşantıların yetişkinlikte depresyon, anksiyete, bağımlılık ve travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) gibi ciddi psikopatolojilere zemin hazırladığını göstermektedir.

Kuşaklararası travma geçişi, ebeveynlerin veya önceki kuşakların yaşadığı olumsuz deneyimlerin bilinçli ya da bilinçdışı yollarla sonraki nesillere aktarılmasıdır. Çocuklukta istismar ve ihmal yaşamış ebeveynlerin, kendi çocuklarına daha fazla kötü muamelede bulunma eğiliminde olduğu, empatik yaklaşım eksikliği ve şiddet odaklı ebeveynlik stillerinin bu aktarımı pekiştirdiği görülmektedir. Benzer şekilde savaş, soykırım, göç ve yoksulluk

1 Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, fgulacti@erzincan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3200-1994

2 Öğr. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, ugursaruhan@gumushane.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3275-3448

3 Öğr. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, yesimsaruhan@gumushane.edu.tr, ORCID: 0009-0008-7784-2114

gibi toplumsal travmalar da doğrudan yaşanmamış olsa bile ikinci ve üçüncü kuşakları sekonder travmatizasyon yoluyla etkileyebilmektedir.

Psikotravmatoloji, travmanın klinik, kültürel ve toplumsal boyutlarını inceleyen disiplinlerarası bir alan olarak bu aktarım süreçlerini anlamaya ve önlemeye odaklanır. Dissosiyatif bozukluklar ve TSSB, kuşaklararası travma literatüründe öne çıkan psikopatolojilerdir. Modern psikotravmatoloji amacı ebeveynlik stillerinin yeniden yapılandırılması ve kültürel bağlamı dikkate alan erken müdahalelerle ruhsal travmanın nesiller boyu sürmesini önlemeye çalışmaktır.

Giriş

Kuşak kavramı, bir toplumda yaklaşık olarak aynı tarihlerde dünyaya gelen bireylerin yaş gruplarını ifade eder. Yaklaşık olarak otuz yıllık yaş kümelerini oluşturan zaman diliminde yaşamış olmanın yanı sıra kolektif ve yeni değerler kapsamında oluşan yeni kültürü içselleştirebilen, olumsuz yaşam olaylarından benzer açıdan etkilenen bireylerin bir araya gelmesi ile oluşan topluluklar da kuşak ile ilgilidir (Atak, 2016: s.10; Ayhün, 2013; Taş, Demirdöğmez ve Küçükoglu, 2017; Erden, 2017; Adıgüzel, Batur ve Ekşili, 2013). Tüm kuşakların kendine has kültür meydana getirme, paylaşma ve yaşantı biçimleri, çıktıları, mekânları, uygulamaları, mizahı, duyarlılığı, eğilimleri, alışkanlıkları, düşünceleri gibi kendine özgün çok boyutlu bir sistemi vardır (Özdemir, 2021). Kuşaklararasılık ise farklı kuşaktan olan bireylerin bir arada olması durumudur. Kuşaklararasılığın gerçekleşebilmesi için bir arada olmanın yanı sıra ortak hedeflerin oluşturulması amacıyla karşılıklı etkileşim kurma ve işbirliği sağlama süreçlerinin olması gereklidir (Bjursell, 2015).

Dünyada yaşanan birçok önemli olay, eş dönemde yaşayan bireyleri benzer biçimde etkilemekte, bireylerin yaşam tarzlarından, tutumlarına, düşüncelerine yön verebilmektedir. Belli bir zaman diliminde aynı olaylara maruz kalan, bu olaylardan benzer şekilde etkilenen bireyler, farklı zaman diliminde farklı olaylardan/durumlardan etkilenen bireylerden düşünce, duygu ve davranış yönüyle ayrılması nedeniyle kuşak teorisi kavramı doğmuştur (Hiçyılmaz, 2021).

Kuşak teorisi; belli bir zaman diliminde doğmanın getirdiği benzer değer yargılara sahip olma, paralel davranışlar, tutumlar sergileme ve benzer yaşam biçimlerini benimseme gibi durumların bireylerde aynı çağda doğmuş olmalarından kaynaklandığını ileri süren bir teoridir (Erden Ayhün, 2013). Bu teori bireylerin doğdukları yıl itibari ile benzer yaşam olayları deneyimlemeleri, birbirlerine yakın kişilik özellikleri geliştirmeleri ve

bu doğrultuda benzer değer ve inanç sistemi geliştirerek ortak bir noktada birleşmelerini ifade etmektedir.

Kuşakların farklılaşmasında etkili olan faktörler incelendiğinde ekonomik gelişmeler, değişimler ve sıkıntılar kuşakları etkilediği (Adıgüzel, Batur ve Ekşili, 2014), sosyokültürel olarak kuşaklar arası değişim ile sosyal ve kültürel yapıdaki değişimler arasında ilişki bulunduğu (Yang vd., 2018), özellikle gelenekçi yönü baskın aile ortamında büyüyen anne ve babalar daha tutucu değer yargılarına, değişmez kurallara, otoriter bir yönelime sahipken, sanayileşmenin ve teknolojinin gelişmesi ile büyüyen çocuklar bu gelenekçi bakış açısını reddeden kendilerini baskılayan aile düşüncelerini terk etmişlerdir (Duman, 2019). Kuşaklar arası farklılaşmada etkili olan bir diğer faktör teknolojidir. Teknolojideki gelişmelerin hızlı olduğu Y kuşağı önceki kuşaklar ile kıyaslandığında teknoloji ile dost, girişimci, bireysel, rahat bir nesildir (İlhan vd., 2019). Siyasal anlamdaki farklı tercihler de kuşaklar arası farklılıklar da oldukça yaygındır. Farklı kuşaklarda yaşamış bireylerin farklı siyasi yönelimleri bulunmaktadır (Divanoğlu, 2017).

Bireylerin belli özelliklerini anlamlandırabilme adına kuşaklar perspektifinden bakıldığında kuşaklar aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmalar yapılırken, kuşakları tam ve net çizgiler ile ayırmak oldukça zordur. Yapılan sınıflandırma ülkelerin psikolojik, siyasi, ekonomik ve sosyolojik şartları aynı olmamasından kaynaklı olarak, ayrımlar benzerlik göstermemektedir (Aka, 2018).

Sessiz Kuşak (Traditionalists): Bu kavram bazı kaynaklarda gelenekselciler ya da erişkin kuşak olarak da isimlendirilmektedir. Yıl olarak 1925 ve 1945 yılları arasında dünyaya gelen nesli ifade etmektedir. Bu dönemleri kapsayan süreçte bireyin yaşamış oldukları bazı önemli yaşam olaylarından baş gösteren baskılar nedeniyle, bu kuşaktaki bireyler emin olmadıkları durum ya da olaylara karşı önlem alma yatkınlığı gösteren uyumlu bireyler olduğu belirtilerek, özellikle risk almada isteksiz davranışlar sergilemeleri daha belirgindir (Lehto vd, 2006). Türkiye’de sessiz kuşak bireylerinin 1920-1945 yılları arasında deneyimlemiş oldukları yaşam olayları değerlendirildiğinde Büyük Değişim Kuşağı, Cumhuriyet Kuşağı, I. Savaş Kuşağı, Buhran Kuşağı, Ümit Kuşağı ve II. Savaş Kuşağı olarak ifade edilmesi mümkündür (Erden Ayhün, 2013, Senbir, 2004: 20). Yukarıda bahsi geçen zaman periyorundaki farklı farklı adlandırmalardan da anlaşılacağı üzere bu nesilde yaşayan bireyler birbirinden farklı birçok olay yaşamışlar ve bu olaylar bireylerde ortak yönelimlere oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Patlama Kuşağı (Baby Boomers Kuşağı): Baby boomers kuşağı, 1946-1964’li yılları arasında dünyaya gelen, II. Dünya Savaşı’ndan hemen ardından

nüfusun hızlı artış gösterdiği yıllarda doğan nesiller bu kuşağı oluşturur. Ekonomik anlamda bolluğun ve rahatlığın yükseldiği bu yıllarda dünyada siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda meydana gelen ciddi değişiklikler, bu neslin düşünce yapısını üzerinde etkili olmuştur (Kyles, 2005). Bu kuşakta yer alan bireylerde fedakarlık duygusu gelişmiş, öz düzenleme yapabilen, idealist ve iyimser özellikler gösterdikleri, çalışmak amacıyla yaşadıkları söylenmektedir (Binay, 2020; Divanoğlu, 2017; Arslan ve Staub, 2015; Adıgüzel vd., 2014; Özer vd., 2013). Kişisel anlamda gelişimi önemseyen ilk nesil olmaları sebebi ile, muntazam eğitime aktif olarak katılım göstermek bu nesil için motivasyon sağlayıcı özellik taşımaktaydı (Dereli ve Toruntay, 2015).

X Kuşağı: 1967- 1979 yılları arasında doğan, nüfus artışında belirgin bir yavaşlamanın olduğu “Kayıp Kuşak” olarak da adlandırılan kuşaktır. X kuşağındaki bireyler geleneksel kuşak çocuklarıdır. Bu kuşaktaki bireyler bağımsızlığa önem veren, kurallara uyma eğilimli, çalışmayı seven, sadık aynı zamanda çalışmaya yaşamının şartlarından kaynaklı olarak bireyci ve rekabetçi, iş-aile dengesine önem vere bireyler olarak tanımlanmaktadır (Karp, 2002; Williams ve Page, 2011). X kuşağında soğuk savaş, Çernobil patlaması, Berlin duvarının yıkılması, 1990 patlaması gibi birçok önemli yaşam olayı meydana gelmiştir (Topgül, 2015). Teknolojide meydana gelen gelişmeler ile küreselleşmenin artmasıyla uluslararası boyutta düşünme becerisi geliştiren ilk kuşak X kuşağı bireyleridir (Şenturan vd., 2016). Bu kuşakta yaşamış bireyler aynı zamanda ekonomide meydana gelen gerilemelerden, çeşitli nedenlerden (boşanma, göç vb.) dolayı aile yapısındaki bozulmalardan oldukça etkilenmiştir (Binay, 2020).

Y Kuşağı: Y Kuşağı 1980-1995 yılları arasında doğan, bebek patlaması kuşağının çocuklarından oluşmaktadır (Dwyer, 2009). Y kuşağının İnternet kuşağı, digital generation, Millenial gibi farklı adlandırılmaları da vardır (Senbir, 2004).

Y kuşağı bireyleri iş ve akademi alanlarında yetenek ve başarıyı önemseyen, kişisel gelişimlerine odaklanan, teknolojik gelişmeleri yakından takip eden (Binay, 2020), özellikle internet kullanımının getirisi olan e-posta, bilgiye hızlı erişim, anlık mesaj gibi birçok kolaylık, cep telefonu kullanımındaki artışın (Chen, 2008) etkisi ile aynı anda bir çok işi yapabilen, azimli, girişimci, pratik aynı zamanda doyumsuz, sabırsız, emir almaktan hoşlanmayan bireyler olarak tanınmaktadırlar (Arslan ve Staub, 2015; Adıgüzel vd., 2014).

Z Kuşağı: Z kuşağı 1996-2010 yılları arasında dünyaya gelen bireyleri ifade edilmektedir. X kuşağının çocukları olan bu kuşak bireyleri teknolojiyi çok iyi kullanan, çabuk öğrenen, işleri kısa sürede özenle tamamlayan davranışlar

sergilemektedirler (Williams, 2010). Sosyal nesil olarak da bilinen bu kuşak üyeleri küçük yaşlardan başlayarak internet ve birçok taşınabilen dijital teknolojik araç-gereç ile büyümüşlerdir (Strauss, 2019).

Birçok alanda yaşanan özelliklerde teknolojiye değişim ve ilerlemeler Z kuşağı bireyleri üzerinde etkili olmuş ve diğer kuşaklarla kıyaslandığında bireysel farklılıklar bakımından oldukça farklılaşma söz konusudur. Bu kuşağa denk gelen yıllar değerlendirildiğinde Türkiye de nüfus, sağlık, eğitim ve ekonomik alanlarda önceki kuşaklardan birçok yönden daha fazla gelişme göstermişlerdir (Erden Ayhün, 2013).

Alfa Kuşağı: 2010 yılından sonra dünyaya gelen Y ve X kuşağı bireylerinin çocukları olan Alfa kuşağı dünya üzerinde adı konulan son kuşak olarak bilinmektedir (Demirel, 2021). Dijital bir ortama doğdukları için bilgi teknolojileri konusunda ileri düzeyde bilgi ve becerilere sahiptirler. Dijital evrenin anadiline oldukça hakimdirler ve bu dil ile iletişim kurmayı tercih ederler (Prensky, 2001). Bu kuşak bireylerinin diğer kuşak bireylerine kıyasla oldukça meraklı, hareketli, benmerkezci olma eğilimi gösterdikleri belirtilmiştir (Apaydın ve Kaya, 2017).

1. Travma

İnsanlar yaşamlarının belli dönemlerinde istenmedik güç olaylar ile karşı karşıya kalarak çaresizlik içerisinde büyük korkulara, kaygılara kapılabilmektedirler. Maruz kalınan olumsuz yaşam olayları bireylerin düşüncelerini, duygularını, davranışlarını uzun süre etkileyerek bedensel ve özellikle ruhsal bütünlüğüne karşı tehdit oluşturarak bozulmalara neden olabilmektedir. Bireyler üzerinde derin izler bırakan bu tür yaşantılar “travmatik yaşantı/olay/durum” ya da “travma” olarak adlandırılmaktadır (Özer, 2017).

Travmatik yaşantılar; ölüm, doğal afetler; deprem, sel gibi, savaşlar, terör eylemleri, cinsel veya fiziksel saldırı mağduru olma, taciz, işkence, çocukluk yıllarında yaşanan ihmal, istismar durumları, kazalar, bireyin yaşamını sonlandırabilecek bir hastalık tanısının konması, korkutucu bir olaya şahit olmak gibi farklı zorlayıcı yaşam olaylarını yaşaması ya da tanıklık etmesi sonucu bireyin başa çıkma yeteneğinin devre dışı kalmasına neden olan (Öztürk, 2017), bireylerin ve toplumun ruh ve beden sağlığını ciddi boyutta tehdit edebilen ve sıkıntıya sokabilen sarsıcı yaşam olayları şeklinde açıklanmaktadır (Özdemir & Yazıcı, 2018, Yüksel, 2000).

Bireyler yaşamış oldukları travmadan sonra bireye özgü farklı tepkiler gösterebilmektedir. Tepkilerin farklılaşmasında birçok faktör etkili olabilmektedir. Bireyden kaynaklanan nedenlerin yanı sıra toplumsal

değişkenler de tepkiler üzerinde etkili olabilmektedir (Özen, 2018). Travmatik deneyimlerin bireyler üzerinde fiziksel sonuçlarının yanı sıra depresyon, anksiyete, madde bağımlılığı ya da kötüye kullanımı, intihar ve travma sonrası stres bozukluğunu (TSSB) gibi farklı psikolojik sonuçlarını görmek mümkündür (Kılıç, 2003, Akcan, 2018).

Travma ile ilgili olarak son yıllarda özellikle gen ile çevre etkileşimini üzerine yoğunlaşan gelişimsel (karmaşık) travma kavramı karşımıza çıkmaktadır. Travmanın birçok ruhsal rahatsızlıkta risk faktörü olduğu, ruhsal hastalıkların seyrini etkilediği, tek bir ruhsal rahatsızlığın göstergelerini öngörmeden çok oldukça fazla ruhsal rahatsızlığın belirtileriyle ilişkili olmasını içeren üç temel özelliği üzerinde durularak gelişimsel travmanın uzun dönem olumsuz sonuçlarına odaklanılmıştır (Fırat & Baskak, 2012).

Gelişimsel bakış açısıyla travmanın değerlendirilmesi gelişim dönemlerinde özellikle erken çocukluk veya ergenlik gibi bireyin yaşamında kritik zaman dilimlerinde yaşamış olduğu travmanın tekrarlaması, uzaması ya da toplayıcı bir biçimde yaşanması; bireyin çevresindeki diğer insanlardan kaynaklı olarak özellikle çocukluk çağlarında bireye bakım veren kişinin fiziksel, duygusal, cinsel ihmal ya da istismar uygulaması travmayı gelişimsel travma özelliği kazandırmaktadır (Courtis 2004).

2. Çocukluk Çağı Travmaları

Çocukluk dönemindeki travmalar; beklenmeyen bir zamanda meydana gelen, bireyin ruhsal ve fiziksel bütünlüğünü tehdit ederek, yaşam kalitesini düşüren olaylardan oluşan, kişilerarası ilişkilerde birinin diğer kişiye istendik olarak o kişinin zarar görmesi amacıyla kötü muamelede bulunmasıdır. Ebeveynler veya diğer yetişkinler tarafından kasıtlı olarak çocuğa kötü muamele(fiziksel, duygusal, cinsel istismar ve ihmal gibi) uygulama neticesinde çocuk da fiziksel, duygusal, davranışsal hasar oluşturan durumlardır (Öztürk, 2017). Travmatik olayların yaşandığı ortamda büyüyen çocuklar kendilerine kötü muamele eden, onları ihmal ve istismar maruz bırakanlara öznel gerçeklerini ve kendi yaşamlarını hiçe sayarak patolojik bağlılık geliştirirler ve bu bağlılığı kendilerine zarar vermesine karşın sürdürmeye devam ederler (Herman, 1992).

Erken çocukluk döneminde deneyimlenen travmanın belirgin bir biçimde uzun dönem sonuçlarını görmek mümkün. San Diego Kaiser Permanente kliniğinde gerçekleştirilen bir araştırmada 18 yaşından önce bireylerin yaşamış oldukları olumsuz yaşam olaylarının (ebeveynlerin boşanması, dayak, işkence, ölüm, tehdit, fiziksel, duygusal ihmal, cinsel istismar gibi) yetişkinlik döneminde ciddi seviyede çeşitli sağlık sorunlarıyla ilişkili olduğu

belirtilmiştir. Çalışmada yer alan bireylerin deneyimlemiş olduğu olumsuz yaşam olaylarının sayısı arttıkça madde bağımlılığı ve kötüye kullanımı, intihar girişimleri, depresyon, cinsel partner sayısı, ve ölüm oranlarının da doğru orantılı olarak arttığı belirtilmiştir (Fırat & Baskak, 2012).

Erken çocukluk döneminde yaşanan travmaların önemi üzerine yapılan diğer çalışmalarda, çocuklukta deneyimlenen ihmal ya da istismar durumlarının erişkinlikte depresyon öykülerinin görülme sıklığını arttırdığını, intihar, madde kullanımının fazla olduğu ve bireyin yaşam kalitesinin ciddi oranda düştüğünü (Widom & ark., 2007), çocukluk yıllarında fiziksel ve cinsel istismara maruz bırakılan kişilerde ileriki yaşamlarında anksiyete bozukluğu yaşama riskinin daha fazla olduğu (Mancini & ark., 1995; Simon & ark., 2009; Cougle & ark., 2010), gelişimsel travma geçmişi olan bireylerde TSSB görülme riskinin de büyük oranda arttığı belirtilmiştir (van der Kolk, 2005; Cloitre & ark., 2009; Sher, 2008; Najavits & Walsh, 2012; Kamen & ark., 2012; Frewen, 2006).

3. Kuşaklararası Travma Geçişi

Psikolojik bir olgu olarak travmanın kuşaklar arası geçişi, hemen hemen aynı zaman diliminde dünyaya gelen ve yaşamış insanların yaşadıkları travma durumlarını kendilerinden sonraki kuşaklara çeşitli yollarla aktarmasıdır (Çabuk, 2020). Travmanın kuşaklar arası geçişi, bireylerin deneyimlemiş oldukları olumsuz yaşam olaylarının çoğunlukla değişmeden kuşaklararası bir geçiş göstererek yapılması ve özellikle çocukluk yıllarında yaşanması olası travmaları önleme süreçlerini de içeren planlı multidisipliner bir çalışma alanıdır. Kuşaklararası travma geçişinin temelinde çocuk yetiştirmede benzer stilleri benimseyen ve uygulayan ebeveynlerin, kendi anne veya babalarının, kendilerinin ya da çocuğunun yaşadıkları travmaların birbirlerine benzer özellik taşıması yer almaktadır (Öztürk&Derin, 2020).

Ebeveynlerin geçirmiş olduğu süregelen özellik gösteren olumsuz yaşamışlıklar, travmanın ruhsal olarak gelecek nesle aktarılması ve deneyimlenen travmaların özleştirilene kadar kuşaklararası geçiş göstermesine neden olabilmektedir (Derin & Öztürk, 2018). Kuşaklararası travma geçişi kapsamında yapılan çalışmalar göstermiştir ki, ebeveynleri tarafından çocukluk yıllarında ihmal ve/veya istismara uğrayan bireylerin yetişkinlik dönemlerinde kendi çocuklarına, bu durumu yaşamamış bireylere oranla daha kötü muamele ettikleri bulunmuştur (Newcomb & Locke, 2001).

Ebeveynlerin çocukluk yıllarında deneyimlemiş oldukları travmalar kendi çocuklarını yetiştirirken tercih ettikleri stiller üzerinde olumsuz ruhsal etkiler

yaratarak benzer karakteristik özelliklere sahip travmaların kuşaklararası geçişi göstermesinde önemli bir rol oynamaktadır (Bartlett, Kotake, Fauth, & Easterbrooks, 2017). Çocukluk döneminde yaşanan travmatik deneyimler sadece bu olumsuz deneyimleri yaşayan bireyleri etkilemenin yanı sıra ebeveynlik stilleri aracılığıyla izlerini daha sonraki kuşaklar üzerinde de gösterebilmektedir. (Simons, Whitbeck, Conger ve Wu, 1991; Newcomb, 2001; Kim, 2009; Cooke ve diğerleri, 2019). Yapılan çalışmalarda çocukluk yıllarında ihmale maruz kalan annelerin yetersiz ebeveynlik tutumları gösterdikleri, cinsel istismar geçmişli olan annelerin de saldırgan ebeveynlik tutumu sergiledikleri bulunmuştur (Ringwalt, Browne, Rosenbloom, Evans ve Kotch, 1989).

Kuşaklararası travma geçmişi ekseninde Öztürk'ün yaptığı bir çalışma göstermiştir ki, travma geçmişli dissosiyatif bozukluk olaylarının %87'sinin çocukluk döneminde travma deneyimi olan bireylerin kendi aile içerisinden kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda bu vakalardaki ebeveynlerin %85.7'si çocukluk yıllarında kendi ebeveynleri tarafından travmaya maruz bırakıldıklarını belirtmişlerdir. Olumsuz yaşam deneyimi nedeniyle yaşanan travma hem bireye hem de birey dışındaki aile üyelerine psikopatolojik boyutta aktif bir şekilde devredilmektedir. Travmayı yaşayan da yaşatan da karşılıklı olarak mağdur durumunda alabilmektedir. Açıklaması yapılan bu durum gösteriyor ki travma kuşaklararası süregelen bir süreçtir (Öztürk, 2003, 2018; Öztürk & Şar, 2006).

Çocukluk döneminde kötü yaşam olayları deneyimleyen annelerin çocukları değerlendirildiğinde ortalamanın üstünde (%54.5) travma öyküsünün olduğu (Bartlett, Kotake, Fauth, & Easterbrooks, 2017), benzer şekilde fiziksel istismar mağduru olan bireylerin, bu travmatik duruma maruz kalmayan bireylere göre çocukluk döneminde aile bireylerinden 5 kat daha fazla oranda fiziksel istismara uğratıldığı, ihmal mağduru bireylerin, bu mağduriyeti yaşamayan bireylere göre çocukluk yıllarında 2.6 kat daha fazla bakım veren tarafından ihmal edildiği bulgulanmıştır (Kim, 2009; Öztürk, 2020a). Çocukluk yıllarında ihmal ve istismara uğrayan anneler kendi çocuklarını yetiştirirken empatik olmayan, katı, şiddetle yönelimli yetiştirme stilleri kullandıkları, olumsuz yaşam deneyimi olmayan anneler ile kıyaslandığında bu annelerin dissosiyatif savunma mekanizmalarına daha fazla başvurduğu belirtilmektedir (Öztürk, 2020a).

Dissosiyatif bozukluklar ve travma sonrası stres bozukluğu kuşaklararası travma geçişi ile ilgili çalışmalarda en fazla araştırılan başlıklardır. Çocukluk yıllarında travmaya yaşayan bireylerin, özellikle dissosiyatif savunma sistemleri kullanılarak deneyimlemiş olduğu olumsuz yaşam olaylarına

katlanabildiğini belirtilmektedir. Dissosiyasyon ve dissosiyatif bozukluklar, erken çocukluk yıllarında başlayan, çoklu ve tekrarlayan çocukluk dönemi travmatik deneyimler ve intihar girişimleriyle karakterize olan kuşaklararası travma geçişinde olduğu gibi psikotraumatoji perspektifinden önemle üzerinde durulan temel araştırma alanları arasında yer alır (Öztürk, 2018; 2020a).

4. Modern Psikotraumatoji

Psikotraumatoji, travma bağlantılı durum/olay ile ilişkili olarak bireylerin ve toplumların gösterdikleri ruhsal tepkilerine, üst üste deneyimlenen olumsuz yaşam olaylarının meydana getirdiği psikoterapilere ve bunları önleyebilme politikalarına dikkat eden psikoloji biliminin temel çalışma alanlarından biridir (Öztürk & Derin, 2020).

Süreğen olan ya da hızlı bir şekilde artış gösteren travmatik yaşam olaylarının bireylerin akıl ve ruh sağlığı üzerindeki etkilerini değerlendirerek, kökeni travmatik yaşantılara dayanan psikiyatrik bozuklukların tedavisinde etkili olan, depresyon, sel ve benzeri doğal afetler, insanların bilerek oluşturduğu cinsel, fiziksel ve duygusal ihmal ve istismar durumları, savaş, göç, terör eylemleri, işkence(Öztürk, 2018), ayrıca istenilmeden kaza sonucu oluşan iş kazası, trafik kazası vb. durumların bireylerde ortaya çıkardığı travmaya bağlı stres ve dissosiyasyon alanlarında çalışmalar gerçekleştiren bir bilim dalı olan psikotraumatoji; psikiyatrinin yanı sıra, klinik psikoloji ve psikotarih disiplin alanları ile eşgüdümlü çalışmakta ve bu alanlardan önemli veriler sağlamaktadır(Öztürk, 2018; Öztürk, Erdoğan & Çalıcı, 2019).Özellikle psikotarih, psikotraumatojik bakış açısıyla erken dönem çocukluk yıllarında meydana gelen travmaları bunun yanında çocuk yetiştirmede yanlış stillerin benimsenmesinin bireylerde ve toplumlarda yaşam boyu devam edebilecek şiddet yönelimin yansımalarını ve kuşaklararası geçişte önemli bir etki alanına sahip olduğunun altını çizmektedir.

Son yirmi yıllık süreç değerlendirildiğinde önemli aşama kaydederek evrensel olarak üzerinde oldukça fazla çalışma alanı olarak tercih edilen psikotraumatojinin temel olan üç özelliği aşağıda sıralanmıştır (Maerckera & Augsburger, 2019):

a. Psikotraumatoji, klinik temeli olan bilimsel araştırmaların yanı sıra travmatik yaşam olayların önlenmesine yönelik gerekli izlem ve tekniklerin geliştirilmesini sağlar.

b. Psikotraumatoji çalışmalarında çocukluk çağında deneyimlenen travmatik yaşam olayları ile yakın zaman diliminde gerçekleşen travmatik

yaşam olayları araştırılarak bireysel ve toplumsal boyuttaki etkileri değerlendirilmektedir.

c. Evrensel olarak gelişen ve değişen dünyada özellikle kültürel ve sosyal faktörler, psikotraumatoji alanına yönelen bilimsel araştırmaları ile kullanılan psikoterapi yöntemlerini direkt ya da dolaylı olarak etkileyerek bu süreçlere yön verebildikleri için önemlidirler.

Ruhsal Travmanın aktarımında modern psikotraumatoji uygulamaları genel olarak iki temel başlık altında çalışılmaktadır. Bunlar “bireysel travma aktarımı” ve “toplumsal travma aktarımı”dır (Öztürk & Derin, 2020).

Bireysel travma aktarımı, hatalı çocuk yetiştirme stillerini benimseyen ve şiddet yönelimli ebeveynlik tutumlarını sergileyen aile ortamlarının oluşturmuş olduğu çocukluk çağından beslenen travmaların kuşaklararası aktarımı ile yakından ilişkilidir. Psikotarih disiplin alanı kuşaklararası geçiş yapan, erken dönemde bakım veren kişiler tarafından uygulanan yetiştirme biçimlerinin ebeveynlerden çocuklara geçtiğini vurgulamaktadır. Çocukların ruhsal gelişimi üzerinde olumsuz etkileri olan baskıcı, otoriter, reddedici gibi yanlış çocuk yetiştirme stilleri (Mevlüt, 1997), çocuğun ihmal ve istismara uğrayarak kişiliğinde derin yaraların oluşmasına neden olmaktadır. Bakım verenden olumsuz yaşam olaylarına maruz bırakılan bireyler travmatize olmakta kendi travmalarını kontrol etmek, ruhsal çatışmalarından kurtulmak için kendi çocuklarını kullanarak döngüsel bir aktarım sürecine girerek bireysel travma aktarımı gerçekleşmiş olmaktadır (Derin & Öztürk, 2020; Öztürk, 2016, 2018, 2020a).

Toplumsal travma; doğal felaketler, savaş, soykırım vb. nedenler ile aşırı seviyede ortaya çıkan, kuşaklar boyu devam eden fiziksel ve ruhsal olarak bireylerde derin yaralara neden olan, göç, yoksulluk ve ayrımcılık gibi olguların eşlik etmesiyle de ağırlaşarak varlığını sürdüren çoklu bir olgu olarak tanımlanmaktadır (Toledo, 2014).

Toplumsal travmaya neden olan savaş, soykırım ve doğal felaketler yaşamaya devam eden bireyler üzerinde ağır fiziksel, psikolojik, sosyal ve kültürel etkileri söz konusudur. Bu olumsuz etkilere örnek olarak; özellikle göçmenlerde baskın olan sağ kalım suçluluğu, psikosomatik yakınmalar, fiziksel şikâyetler, hafıza güçlükleri, uyku bozuklukları, uyum sorunları, kişilik değişiklikleri, suçluluk duyguları, ebeveynlik becerilerinde yetersizlikler, yalıtılmışlık, madde bağımlılığı ya da kötüye kullanımı gibi çoklu belirtiler ve hastalık tablosunun varlığından bahsedilebilir (Danicli, 1998).

Toplumsal travmaları deneyimleyen bireylerin yanı sıra ileriye dönük olarak sonraki kuşaklar bu toplumsal travmaları deneyimlemeseler bile etkileri

sonraki kuşaklar üzerinde de görülmektedir(Dekel, & Goldblatt, 2008). Terimsel olarak bir bireyin yaşamının ortalama 20-30 yıllık süreyi ifade eden ikinci kuşak ve travmanın bu kuşağa aktarılmasında “ikincil (sekonder) travmatizasyon” ya da “empatik travmatizasyon” kavramları kullanılmakta, önceki kuşaklarda deneyimlenen travmanın üçüncü kuşak üzerindeki etkileri ise “travmanın kuşaklararası aktarımı” kavramı ile ifade edilmektedir(Karatay, 2020).Kuşaklararası bulaşmanın söz konusu olduğu toplumsal travmalarda ebeveynler farkında olmadan deneyimledikleri travmaları çocuklarına geçirmekte bu durum çocuk travmayı deneyimlemese bile travmanın olumsuz birçok etkisine maruz kalmasına neden olmaktadır(O'Neill ve ark., 2018).

Toplumsal travmanın kuşaklararası aktarımı ile ilgili yapılan çalışmalar; savaşa katılan ve gazilerin çocukları(Dekel, & Goldblatt, 2008), savaş süresince tecavüze uğrayan kadınların çocukları(Lee ve ark.2019), göçe maruz bırakılan ve mülteci olan ailelerin çocukları Dalgaard ve ark. 2016; Vaage ve ark. 2011) travmanın kuşaklararası aktarılmasının etkilerini göstermektedir.

Shrira'nın Holokost'tan sağ kurtulan ebeveyn travmasına maruz kalma ve travma sonrası stres bozukluğunun yalnızca ebeveyn davranışıyla ilgili olmaması ve çocuğun sağlık davranışları ve fiziksel durumuyla ilişkilendirildiği çalışmasında ebeveynlerin travma sonrası stres bozukluğu ile çocuklarının psikolojik stres düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu gösterilmiştir (Shrira, 2019). Forrest Perkins'a ait farklı bir çalışmada ise travma geçmişi olan ailelerin çocuklarının maddeyi kötüye kullanma eğilimlerinin daha fazla olduğunu belirtmiştir(Forrest-Perkins, 2020).

Bireysel travmanın kuşaklararası aktarımı klinik temeline dayanan çalışmalar eşliğinde vaka takibi yapılması ile mümkündür. Mesleki olarak yoğun özel çalışma yeterliliği gerektiren ve profesyonellerden oluşan multidisipliner bir ekip ile çalışılmasını gerektirdiğinden bireysel travma aktarımlarının literatürünü oluşturmak toplumsal travmalar kadar ulaşılabilir değildir(Öztürk, 2018). Toplumsal travmaya neden olabilecek olan soykırım yaşamış bir bireyin kendi çocuklarına ya da torunlarına bu travma deneyimini nasıl aktardığını açıklayabilecek bilgilere ulaşmak daha olası iken ihmal ve istismara maruz kalan bir bireyin kendi çocuklarına yada torunlarına bu travmayı nasıl geçirdiğine dair sınırlı sayıda bilgiye ulaşmak mümkündür (Öztürk, 2017; Derin, 2018).

Psikotravmatoloji alanında akademik çalışmaları ile yaklaşık olarak yirmi beş yıllık klinik deneyim ile yüzlerce travma vakasında başarılı tedavilere sahip Öztürk (2020), psikotravmatoloji kapsamında yapmış olduğu çalışmalarında

psikotravmatoloji alanında yapılan çalışmaların, kronik bir hal alan çocukluk çağına ait travmaların kısa dönem ve uzun dönemli getirilerinin tamamı olarak değerlendirdiği dissosiyatif bozukluklar dahil edilmeden sağlıklı bir şekilde yürütülemeyeceğini belirtmektedir. Psikopatolojik olarak travma sonrası stres bozukluğu(TSSB) ile dissosiyatif bozukluklar, birbiri ile ilişkilidir. Travmatik yaşam olayları ile yakından ilişki gösteren travma sonrası stres bozukluğu ve dissosiyatif bozukluklar psikotravmatoloji alanında yapılan çalışmaların ana konuları arasında yer almaktadır.

Travma sonrası stres bozukluğu kişilerin fiziksel bütünlüğünde ve yaşamında tehdit unsuru olabilen bir travma durumunu/olayını birebir yaşaması ve ya bu travma durumuna/olayına tanık olması neticesinde bireyde meydana gelen duygusal, bilişsel, davranışsal ve sosyal bozulmalar ile kendini gösteren ruhsal belirtiler olarak tanımlamaktadır (Costello ve ark. 2002).

Ölüm, ciddi yaralanmalar, kayıplar, cinsel saldırılar, savaş, şiddet eylemlerine tanık olma ve yakınların deneyimlemiş olduğu travmatik bir olayı öğrenmeyle ortaya çıkabilen travma sonrası stres bozukluğu üç belirti kümesi ile ayırt edilebilmektedir. Bu belirtiler;

- Travmatik yaşam olayların tekrar yaşantılanmasına neden olabilecek kâbus ya da şu anda yaşanıyormuş hissi uyandıran flashback hatıraların varlığı,
- Yaşanan travmatik olayın tüm detaylarını açık ve net bir şekilde kişinin zihninde canlanması ve kişinin bu düşüncelerden kaçınma davranışları göstermesi,
- Artarak devamlılık gösteren tetikte olma durumu ile ayırt edilmiş, olan yoğun, karmaşık ve kalıcı şiddetli tehdit hissetme durumudur (Maercker & Augsburger, 2019).

Travma sonrası stres bozukluğu genel olarak bir ya da belirli travmatik yaşam olayları neticesinde gelişen sınırlı bir psikopatolojiyi açıklamak için kullanılmaktadır. Soykırım, savaş gazisi olma, göç, aile içi şiddette maruz kalma ve çocukluk yıllarında fiziksel, duygusal ve cinsel ihmal ve istismara uğrama gibi çok boyutlu kronik olabilecek veya tekrarlayıcı travmatik yaşam olayları sonucunda oluşan psikopatoloji durumunun ve bu duruma eşlik eden belirtilerin karmaşık sürecini içermektedir (Öztürk & Derin, 2020).

Dissosiyatif bozukluklar bütün psikiyatrik bozukluklar kapsamında etiyolojik bakımdan çevresel etkenler ile ilişkisi en fazla olan bozukluktur. Travma yaşamış bireylerde, travma neden olan olay/durum özellikle yaşamın erken döneminde başlamış ve uzun bir süre devam etmiş ise (çocukluk yıllarında maruz kalınan ihmal ve istismar gibi) dissosiasyon belirtilerinin

görülme olasılığı yüksektir (Vermetten & Spiegel, 2014). Travma ve dissosiasyon arasındaki ilişkinin gücü travmanın genetik, aynı zamanda nörobiyolojik ve bilişsel değişiklikler ile dissosiasyon durumuna neden olduğu görüşünü desteklemektedir(Wolf ve ark. 2014).

Travmatik yaşam olaylarında görülen dissosiasyon durumu kaçılması ve kaçınılması olası olmayan bir olay/durum ile karşı karşıya kalındığında bireyin benliğini koruma altına almak için kullandığı savunma mekanizmalarındandır (Vermetten & Spiegel, 2014). Dissosiasyon başlangıç döneminde normal bir şekilde travmatik yaşam olayı/durumu ile başetme çabası olarak kullanılır iken, zaman içerisinde patolojik bir hal almaktadır (Şarлак & Öztürk, 2018). Dissosiasyon temelinde patolojik olmayan, bireylerin günlük yaşamlarında doğal koşullar altında gizli olarak var olan ve her bireyde görülme olasılığı olan, bireylerin çevrelerine uyumunu kolaylaştıran bir mekanizmadır. Fakat bireyin kendisini kötü hissetmesine neden olacak şekilde rahatsız olma durumu meydana getirdiğinde ya da psikososyal alanda işlev bozulmalarına sebebiyet verdiğinde tanı konulabilmekte ve dissosiyatif bozukluk olarak açıklanmaktadır(Spiegel ve ark. 2013).

Dissosiasyon durumunda bireyde belli bir süre dahilinde bilgi işleme sürecinin durması ya da zihinde var olan bilgilerin diğer bilgiler ile birleştirilmesinde aksamaların olması sonucu, bireyin duygu, düşünce ve davranışlarında gözle görülür biçimde bazı farklılıklar gözlenebilir hala gelir (Şarлак & Öztürk, 2018).Dissosiasyon, gündüz düşleri görme gibi normal olarak değerlendirilen hafif belirtiler ile başlayan, dissosiyatif kimlik bozukluğu şeklinde psikiyatrik ruhsal hastalıklara değin uzanan bir süreklilik ile ortaya çıkan, karmaşık psikopatolojik bir süreçtir (Öztürk, 2009).

Bireyin bilincinin, motor davranışlarının ve kimliğinin doğal olan işlevlerinde ani ve geçici değişiklik meydana getiren psikiyatrik bozukluktur. Meydana gelen değişiklik bireyin bilincinde ise, önemli bireysel olaylar hatırlanamaz, kimlikte kendini gösterirse, ya bireyin bilinen kimliği geçici bir süre unutulur ve birey kendine yeni bir kimlik oluşturur ya da bireyin tanınan kendi gerçeklik duygusu hemen hemen kaybolur ve yerine yeni bir gerçek kişilik duygusu oluşturulur. Değişiklik motor davranış ta meydana gelmiş ise ve buna kimlik veya bilinçte de bir bozukluk eşlik etmektedir (Arkonaç & Koçak, 1986).

Travma geçmişine sahip dissosiyatif bozukluğu olan vakaların ailelerinde çocukluk çağına ait travmaların sıklığının araştırıldığı Öztürk'ün yapmış olduğu araştırmada dissosiyatif bozukluk tanısı almış 24 vakanın birinci derece yakınları ile yapılan görüşmeler neticesinde dissosiyatif bozukluk gösteren vakaların tamamı çocukluk çağında en az bir kere istismara maruz

kaldığını belirtmiştir. Değerlendirilen vakaların %87'si yaşadığı travmanın aile içi yaşantılardan kaynaklandığını, vakaların aile üyelerinin %74'ü ise kendi aile çatısı altında kendi ebeveynleri tarafından çocukluk yıllarında fiziksel olarak ihmal edildiklerini, dissosiyatif bozukluk vakalarında da %85,7 oranında bu bireylerin kendi aile ortamlarında özellikle anne ve babası tarafından çocukluk yıllarında duygusal olarak istismara maruz kaldıklarını bildirmişlerdir (Öztürk, 2003). Dissosiyatif bozukluk tanısı almış bu bireylerin aileleri çocuklarını yetiştirirken empatiden yoksun ve şiddet yönelimli çocuk yetiştirme tarzlarını uygulayarak kendi deneyimlemiş olduğu travmaları, kuşaklararası bir geçiş ile önemli bir oranda kendi çocuklarına yaşatarak süreci uzatmış ve bunun yanında da çocuklarını dışarı kaynaklı diğer travmalar karşısında da savunmasız bırakmışlardır (Öztürk, 2017).

Kuşaklararası travma geçişte bireylerin olumsuz yaşam deneyimini bir kez yaşamasındansa tekrar eden birçok kez maruz kalınan travmayı aktarımı daha olasıdır (Öztürk & Derin, 2020). Konu ile ilgili Bartlett ve arkadaşlarının yapmış olduğu çocukluk çağı ihmal ve istismarının kuşaklararası aktarımı adlı çalışmasında kötü muamele deneyimi yaşamış, ihmal ve istismara uğramış annelerin çocuklarında %54.5 oranında travma görüldüğü, çocukluk yıllarında herhangi bir travmatik yaşam olayı deneyimlememiş annelerin çocuklarında ise bu oran %36.1 çıktığı belirtilmiştir (Bartlett ve ark., 2017).

Kuşaklar arası geçişin temel belirleyicisi olarak görülen travmatik yaşam olaylarının domino etkisi özelliğine sahip olmasıdır. Öztürk, yapmış olduğu kuşaklararası geçişini açıklamaya yönelik hem klinik gözlemlerine dayalı olarak hem de birçok bilimsel çalışmasında; geçmişte olduğu kadar günümüzde de empatik yaklaşımdan yoksun, şiddet yönelimli çocuk yetiştirme stillerinin göz ardı edilemeyecek oranda uygulandığını vurgulamıştır.

Kuşaklararası travma geçişini aslında travmatik yaşantıların domino etkisi dinamikleri ile fonksiyon görmektedir ki bu domino etkileri, kuşaklararası travma geçişinin temel belirleyicileridir. Öztürk, “kuşaklararası travma geçişini” kapsamındaki hem klinik gözlemleri hem de bilimsel araştırmaları yöneline, günümüzde hala empatiden uzak şiddet odaklı çocuk yetiştirme stillerinin küçümsenemeyecek bir oranda kullanıldığını önemle vurgulamaktadır.

Kuşaklararası travma geçişini, insanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar benzer çocuk yetiştirme stillerini kullanan, benimseyen ve savunan birçok ebeveynler özellikle de anneler kuşaklararası süreç değerlendirildiğinde kendi annesinin, kendisinin ve kendi çocuğunun (özellikle kızının) deneyimlemiş olduğu travmatik yaşam olaylarının benzer ve yakın travmatizasyon

deneyimlerinin olduğu varsayımı oldukça karakterizedir(Öztürk & Derin, 2020).

Çocukluk yıllarına ait travmaları önlemeye yönelik stratejilerin, ebeveynlerin çocuk yetiştirme stilleri ile ilişkisinin önemi üzerinde durularak bu iki olgu arasında var olan fonksiyonel geçişin farkındalığı ile bireylerin kısa ve uzun yaşam sürecinde çözümler üretme adına yeniden yapılandırılması, geliştirilmesi yaşamsal olduğu kadar bilimsel bir gerekliliktir.

Klinik psikoloji ve psikiyatri alanları akademik çalışmalarında dönemsel ve zamansal olarak bu alanların önde gelen, yenilik odaklı, sağduyuya sahip ve insancı bilim insanlarının psikotravmatoloji kapsamında travma ve dissosiyasyon merkezli “kuşaklararası travma geçişi çalışmaları”, modern psikolojinin sunduğu açık örnekleri, işlevsel psikoterapi yöntemlerini ve yeni kuramların yapılandırılmasında önemli katkılarda bulunmaktadır (Öztürk, 2003, 2018, 2020a).

Sonuç

Travmanın yalnızca bireylerin yaşamında yarattığı psikolojik etkilerle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda aktarım süreçleri yoluyla kuşaklar arası bir süreklilik kazandığı söylenebilir. Travmatik deneyimler yalnızca bireysel psikolojik yapıları değil, aynı zamanda nesiller arası ilişkiler ve aktarım biçimleri aracılığıyla toplumsal belleği de şekillendirebilmektedir. Bu nedenle psikotravmatoloji yalnızca klinik değil, aynı zamanda kültürel ve kuşaklar arası bir olgu olarak ele alınmalıdır.

Kaynakça

- Adıgüzel, O., Batur, Z., & Ekşili, N. (2014). Kuşakların değişen yüzü ve y kuşağı ile ortaya çıkan yeni çalışma tarzı: Mobil yakalılar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 165-182.
- Aka, B. (2018). Bebek patlaması, x ve y kuşağı yöneticilerin örgütsel bağlılık düzeylerinin kamu ve özel sektör farklılıklarına göre incelenmesi: Bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9(20), 118-135.
- Akcan, G. (2018). Travma sonrası büyüme: Bir gözden geçirme. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(3), 61-70.
- Apaydın, Ç., & Kaya, F. (2020). An analysis of the preschool teachers' views on alpha generation. *European Journal of Education Studies*, 6(11), 123-140. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3627158>
- Arkonaç, O., & Koçak, İ. (1986). Dissosiyatif bozukluklar. *Düşünen Adam Dergisi*, 1(8), 48-52.
- Arslan, A., & Staub, S. (2015). Kuşak teorisi ve iç girişimcilik üzerine bir araştırma. *KAÜ İİBF Dergisi*, 6(11), 51-68.
- Atak, N. Ü. (2016). *X-Y-Z kuşakları ve kuşaklararası farklılıkların yönetimi*. Nobel Yayıncılık.
- Ayhün, S. E. (2013). Kuşaklar arasındaki farklılıkları ve örgütsel yansımaları. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 93-112.
- Bartlett, J. D., Kotake, C., Fauth, R., & Easterbrooks, M. A. (2017). Intergenerational transmission of child abuse and neglect: Do maltreatment type, perpetrator, and substantiation status matter? *Child Abuse & Neglect*, 63, 84-94. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2016.11.021>
- Chen, P.-J., & Choi, Y. (2008). Generational differences in work values: A study of hospitality management. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 20(6), 595-615. <https://doi.org/10.1108/09596110810892182>
- Cloitre, M., Stolbach, B. C., Herman, J. L., van der Kolk, B., Pynoos, R., Wang, J., & Petkova, E. (2009). A developmental approach to complex PTSD: Childhood and adult cumulative trauma as predictors of symptom complexity. *Journal of Traumatic Stress*, 22(5), 399-408. <https://doi.org/10.1002/jts.20444>
- Cougle, J. R., Timpano, K. R., Sachs-Ericsson, N., Keough, M. E., & Riccardi, C. J. (2010). Examining the unique relationships between anxiety disorders and childhood physical and sexual abuse in the National Comorbidity Survey-Replication. *Psychiatry Research*, 177(1-2), 150-155. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2009.03.008>

- Courtois, C. A. (2004). Understanding complex trauma, complex reactions, and treatment approaches. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 41(4), 412–425. <https://doi.org/10.1037/0033-3204.41.4.412>
- Dalgaard, N. T., Todd, B. K., Daniel, S. I. F., & Montgomery, E. (2016). The transmission of trauma in refugee families: Associations between intra-family trauma communication style, children's attachment security and psychosocial adjustment. *Attachment & Human Development*, 18(1), 69–89. <https://doi.org/10.1080/14616734.2015.1113305>
- Danieli, Y. (Ed.). (1998). *International handbook of multigenerational legacies of trauma*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-1-4757-5567-1>
- Dekel, R., & Goldblatt, H. (2008). Is there intergenerational transmission of trauma? The case of combat veterans' children. *American Journal of Orthopsychiatry*, 78(3), 281–289. <https://doi.org/10.1037/a0013955>
- Demirel, Z. H. (2021). Çalışma hayatında geleceğin insan kaynağı: Alfa kuşağı. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(Yönetim ve Organizasyon Özel Sayısı), 1796–1827. <https://doi.org/10.26466/opus.895924>
- Dereli, B., & Toruntay, H. (2015). Örgütlerde kuşakların iş değerleri, motivasyon ve mentorluk kavramlarına dayalı yönetimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 63–80.
- Derin, G. (2018). *Kuşaklararası ekseninde psikotariih temelli çocuk yetiştirme stillerinin travma, bağlanma ve dissosiyasyon açısından incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Adli Tıp Enstitüsü.
- Derin, G., & Öztürk, E. (2020). Ruhsal travmanın aktarımında psikotariihsel dinamikler. In E. Öztürk (Ed.), *Psikotariih* (1. baskı, ss. 22–32). Türkiye Klinikleri.
- Divanoğlu-Uslu, S. (2017). Kuşak farklılıklarının politik pazarlama ve siyasal iletişim açısından değerlendirilmesi. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(31), 265–278. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.12566>
- Duman, Z. (2019). *Kuşak çatışması-X ve Z kuşağı üzerine sosyolojik bir çalışma*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Dwyer, R. (2009). Prepare for the impact of the multi-generational workforce! *Transforming Government: People, Process and Policy*, 3(2), 101–110. <https://doi.org/10.1108/17506160910960513>
- Erden, N. S. (2017). Yeni nesillere yeni öğretim yöntemleri: Z kuşağının öğrenme stilleri ve yükseköğrenim için öneriler. *International Journal of Academic Value Studies (JAVS)*, 3(12), 249–257.
- Forrest-Perkins, K. (2020, March 18). A critical look at intergenerational trauma and substance misuse: Implications for prevention. SAMHSA's Cen-

- ter for the Application of Prevention Technologies. <https://www.samhsa.gov/capt/sites/default/files/resources/int>
- Frewen, P. A., Pain, C., Dozois, D. J., & Lanius, R. A. (2006). Alexithymia in PTSD: Psychometric and fMRI studies. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1071(1), 397–400. <https://doi.org/10.1196/annals.1364.036>
- Herman, J. L. (1992/2007). *Travma ve iyileşme* (T. Tosun, Çev.). Literatür Yayıncılık.
- İlhan, Ü., Kümbül-Güler, B., & Aksaraylı, M. (2019). Çalışma değerleri ve örgüte duygusal bağlılık: X ve Y kuşağı mavi yakalı çalışanlar üzerine bir çalışma. *Journal of Yasar University*, 14(56), 379–406.
- Kamen, C., Bergstrom, J., Koopman, C., Lee, S., & Gore-Felton, C. (2012). Relationships among childhood trauma, posttraumatic stress disorder, and dissociation in men living with HIV/AIDS. *Journal of Trauma & Dissociation*, 13(1), 102–114. <https://doi.org/10.1080/15299732.2012.629606>
- Karatay, G. (2020). Tarihsel/toplumsal travmalar ve kuşaklararası aktarımı biçimleri üzerine. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 29(5), 373–379.
- Karp, H. (2002). *Bridging the Boomer-Xer gap: Creating authentic teams for high performance at work*. Davies-Black Publishing.
- Kılıç, C. (2003). Ruhsal travma sonrası stres bozukluğu gelişiminin belirleyicileri: Bir gözden geçirme. In T. Aker & M. E. Önder (Eds.), *Psikolojik travma ve sonuçları* (ss. 51–77). Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Kim, J. (2009). Type-specific intergenerational transmission of neglectful and physically abusive parenting behaviors among young parents. *Children and Youth Services Review*, 31(7), 761–767. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2009.02.004>
- Kyles, D. (2005). Managing your multigenerational workforce. *Strategic Finance*, 87(6), 52–55.
- Lee, J., Kwak, Y. S., Kim, Y. J., Kim, E. J., Park, E. J., Shin, Y., ... & Lee, S. I. (2019). Transgenerational transmission of trauma: Psychiatric evaluation of offspring of former “comfort women,” survivors of the Japanese military sexual slavery during World War II. *Psychiatry Investigation*, 16(3), 249–255. <https://doi.org/10.30773/pi.2019.02.24>
- Lehto, X. Y., Jang, S., Francis, A., & O’Leary, J. (2008). Exploring tourism experience sought: A cohort comparison of baby boomers and the silent generation. *Journal of Vacation Marketing*, 14(3), 237–252. <https://doi.org/10.1177/1356766708090587>
- Maercker, A., & Augsburger, M. (2019). Developments in psychotraumatology: A conceptual, biological, and cultural update. *Clinical Psychology in Europe*, 1(1), 1–18. <https://doi.org/10.32872/cpe.v1i1.32007>

- Mancini, C., Van Ameringen, M., & MacMillan, H. (1995). Relationship of childhood sexual and physical abuse to anxiety disorders. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 183(5), 309–314. <https://doi.org/10.1097/00005053-199505000-00001>
- Mevlüt, K. (1997). Ailede anne-baba tutumlarının çocuğun kişilik ve benlik gelişimindeki rolü. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(9), 193–204.
- Najavits, L. M., & Walsh, M. (2012). Dissociation, PTSD, and substance abuse: An empirical study. *Journal of Trauma & Dissociation*, 13(1), 115–126. <https://doi.org/10.1080/15299732.2012.629609>
- O'Neill, L., Fraser, T., Kitchenham, A., & McDonald, V. (2018). Hidden burdens: A review of intergenerational, historical and complex trauma, implications for indigenous families. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 11, 173–186. <https://doi.org/10.1007/s40653-018-0214-1>
- Özdemir, M., & Yazıcı, H. (2018). Üniversite öğrencileri arasında gözlenen travmatik yaşantılar ile sosyal destek, yardım arama ve başa çıkma tutumları arasındaki ilişkiler. *Yükseköğretim Dergisi*, 8(2), 158–171. <https://doi.org/10.2399/yod.18.009>
- Özen, Y. (2018). Travma sonrası ortaya çıkan psikolojik bozukluklar üzerine bir değerlendirme. *The Journal of Social Science*, 2(4), 136–159.
- Özer, P., Eriş, E., Neczan, Ö., & Özmen, T. (2013). Kuşakların farklılaşan iş değerlerine ilişkin emik bir araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38, 123–141.
- Öztürk, E. (2003). *Travma kökenli dissosiyatif bozukluk vakalarının ailelerinde çocukluk çağı travmalarının sıklığı* [Doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi, Adli Tıp Enstitüsü.
- Öztürk, E. (2009). Dissosiyatif kimlik bozukluğunun psikoterapisi. *Psikedergi*, 2, 39–49.
- Öztürk, E. (2017). *Travma ve dissosiyasyon: Dissosiyatif kimlik bozukluğunun psikoterapisi ve aile dinamikleri*. Nobel Tıp Kitabevi.
- Öztürk, E. (2018). Psikotarih: Ruhsal travma ve dissosiyasyon. In O. Celbiş (Ed.), *Turaz Akademi 2018* (1. baskı, ss. 92–106). Akademisyen Kitabevi.
- Öztürk, E. (2020a). *Travma ve dissosiyasyon: Psikotravmatoloji temel kitabı* (2. baskı, ss. 83–98). Nobel Tıp Kitabevi.
- Öztürk, E., & Derin, G. (2020). Psikotravmatoloji. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 6(2), 181–214.
- Öztürk, E., & Derin, G. (2020, Ekim 30–Kasım 1). Kuşaklararası travma geçişi ve kuşaklararası travma aktarımı. VI. Uluslararası TURKCESS Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi, İstanbul.

- Öztürk, E., & Şar, V. (2006). "Apparently normal" family: A contemporary agent of transgenerational trauma and dissociation. *Journal of Trauma Practice*, 4(3-4), 287-303. https://doi.org/10.1300/J189v04n03_08
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. *On the Horizon*, 9(5), 1-6.
- Senbir, H. (2004). *Z: Son insan mı?*. O Kitaplar.
- Sherin, J. E., & Nemeroff, C. B. (2011). Posttraumatic stress disorder: The neurobiological impact of psychological trauma. *Dialogues in Clinical Neuroscience*, 13(3), 263-278.
- Shrira, A. (2019). Parental PTSD, health behaviors and successful aging among offspring of Holocaust survivors. *Psychiatry Research*, 271, 265-271. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2018.11.056>
- Simon, N. M., Herlands, N. N., Marks, E. H., et al. (2009). Childhood maltreatment linked to greater symptom severity and poorer quality of life and function in social anxiety disorder. *Depression and Anxiety*, 26(11), 1027-1032. <https://doi.org/10.1002/da.20593>
- Spiegel, D., Lewis-Fernández, R., Lanius, R., Vermetten, E., Simeon, D., & Friedman, M. (2013). Dissociative disorders in DSM-5. *Annual Review of Clinical Psychology*, 9, 299-326. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-050212-185531>
- Strauss, V. (2019, October 24). Today's kids might be digital natives — but a new study shows they aren't close to being computer literate. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com>
- Şarlak, D., & Öztürk, E. (2018). Dissosiyatif bozuklukların epidemiyolojisi. In E. Öztürk (Ed.), *Psikiyatri* (ss. xx-xx). Türkiye Klinikleri.
- Şenturan, L., Köse, S., Sabuncu, N., Özhan, F., & Göktaş, S. (2016). Nursing students' autonomy and submissive behaviours: Four-year follow-up. *Contemporary Nurse*, 52(5), 570-582. <https://doi.org/10.1080/10376178.2016.1205451>
- Taş, H. Y., Demirdöğmez, M., & Küçüköğlu, M. (2017). Geleceğimiz olan Z kuşağının çalışma hayatına etkileri. *OPUS-Uluslararası Töplüm Araştırmaları Dergisi*, 7(13), 1031-1048.
- Toledo, P. (2014). *Transgenerational trauma: Autonomy, anger and somatization between children of traumatized and non-traumatized parents* [Unpublished doctoral dissertation]. Bahçeşehir University.
- Topgül, T. (2015). *Y nesli üzerine sosyolojik bir analiz* [Yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vaage, A. B., Thomsen, P. H., Rousseau, C., Wentzel-Larsen, T., Ta, T. V., & Hauff, E. (2011). Paternal predictors of the mental health of children of Vietnamese refugees. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 5(1), 1-11. <https://doi.org/10.1186/1753-2000-5-2>

- Van der Kolk, B. A. (2005). Developmental trauma disorder: Toward a rational diagnosis for children with complex trauma histories. *Psychiatric Annals*, 35(5), 401–408.
- Vermetten, E., & Spiegel, D. (2014). Trauma and dissociation: Implications for borderline personality disorder. *Current Psychiatry Reports*, 16(2), 434. <https://doi.org/10.1007/s11920-013-0434-6>
- Widom, C. S., DuMont, K., & Czaja, S. J. (2007). A prospective investigation of major depressive disorder and comorbidity in abused and neglected children grown up. *Archives of General Psychiatry*, 64(1), 49–56. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.64.1.49>
- Williams, K., & Page, R. (2011). Marketing to the generations. *Journal of Behavioral Studies in Business*, 3, 1–17.
- Williams, S. (2010). Welcome to Generation Z. *B&T Magazine*, 60(2731), 28–30.
- Wolf, E. J., Rasmusson, A. M., Mitchell, K. S., Logue, M. W., Baldwin, C. T., & Miller, M. W. (2014). A genome-wide association study of clinical symptoms of dissociation in a trauma-exposed sample. *Depression and Anxiety*, 31(4), 352–360. <https://doi.org/10.1002/da.22150>
- Yang, J., Yu, C. S., & Wu, J. (2018). Work values across generations in China. *Chinese Management Studies*, 12(3), 486–505. <https://doi.org/10.1108/CMS-12-2017-0357>
- Yüksel, Ş. (2000). Felakete uyum ve ruh sağlığı. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 3, 5–11.

